

מאמר מקורי

"מפגש עם האויב": התקבלות ריאיון טלוויזיוני עם מחבלת בקרב בני נוער יהודיים נציים בישראל

חננאל רוזנברג ויפעת מעוז*

תקציר

"הריאיון עם הטרוריסט" הנו חלק מן "הז'אנר הפרסונלי" בסיקור התקשורתי של הטרור. ז'אנר זה, מציג את צדדיו האישיים של הטרוריסט ומעניק לו במה כפרסונה חדשותית. מטרת המאמר היא לבחון את אופני ההתקבלות של ריאיון טלוויזיוני עם מחבלת, בעיניהם של 72 תלמידי תיכון, בני נוער יהודיים ישראלים בעלי נטייה פוליטית נצית, באמצעות מחקר איכותני המתבסס על שאלונים ועל קבוצות מיקוד. ממצאי המחקר מציגים תמונה מורכבת של תגובות הצופים למחבלת המרואיינת. התגובות הבולטות ביותר מאופיינות ביחס שיש בו רגשות סותרים: רגשות שליליים, כגון עוינות, כעס ושנאה, ורגשות חיוביים, כגון סימפתיה, רחמים וחמלה, הניכרים היטב במהלך הצפייה. בניסיון למצוא פתרון לדיסוננס הסימפתיה הזה אפשר לזהות אצל הנבדקים שימוש בארבע אסטרטגיות "ריכוך" שונות, הכוללות התייחסות לכל אחת ואחת משלוש הצלעות של האקט התקשורתי בריאיון (הצופה/המראיין/המחבלת המרואיינת): שתי אסטרטגיות ריכוך – "מחיקה" ו"ניתוק" – ביחס לדמות המחבלת המסוימת, אסטרטגיית ריכוך מסוג "אשמה" לגבי תפקודו הכושל של המראיין ואסטרטגיית ריכוך מסוג

* חננאל רוזנברג (hananelr@yahoo.com) הוא דוקטורנט, וד"ר יפעת מעוז (msifat@gmail.com) היא פרופסור חבר; שניהם במחלקה לתקשורת ועיתונאות באוניברסיטה העברית בירושלים.

"השלכה", המייחסת את רגשות החמלה שעלו במהלך הצפייה לכוחם החזק של אמצעי התקשורת ולהשפעתם על הצופה הפסיבי.

מבוא

מדי פעם בפעם שב ומתלקח מחדש הדיון הציבורי בנוגע למתן במה בדפי העיתון, בגלי הרדיו ובמרקע הטלוויזיה לעמדותיהם של טרוריסטים הפועלים נגד מדינת ישראל. הוויכוח מתעורר לרוב בעקבות שידורים רבים של ראיונות עם טרוריסטים באמצעי התקשורת בישראל, תופעה חדשה למדי ובעלת נוכחות הולכת וגוברת בשנים האחרונות של הסכסוך (ליבס וקמפף, 2007). העמדות כלפי תופעה זו שנויות במחלוקת. מצד אחד מתרבים הראיונות בסגנון זה, כגון הראיונות הרבים עם דובר החמאס ריבחי רנטיסי בתכנית "הכול דיבורים" בגלי צה"ל (4.8.2008, 15.6.2009 ועוד), וחלקם אף מוצגים כ"סקופ לוחט" של ממש, כגון כתבת השער והריאיון של חן קוטס-בר עם הרוצח סמיר קונטר, שפורסמה בהרחבה ב"מעריב" (8.7.2005). מצד אחר אפשר להביא כדוגמה את הוראתו (מיום 6.8.2006) של מנכ"ל רשות השידור מוטי שקלר, בזמן מלחמת לבנון השנייה, לא לשדר עוד אוטומטית את נאומיו של מנהיג החיזבאללה חסן נאסראללה.¹

"ריאיון עם טרוריסט" הנו חלק מז'אנר עיתונאי חדש בסיקור הטרור המכונה "הז'אנר הפרסונלי". ז'אנר זה, התופס מקום נרחב בשידורים של אמצעי התקשורת בשנים האחרונות, מתמקד בהצגת צדדיו האישיים של הטרוריסט ומעניק לו במה כפרסונה חדשותית. במחקר זה ננסה לבחון את אופני ההתקבלות של הז'אנר החדש תוך כדי התמקדות בתגובות הצופים – בני נוער יהודיים ישראלים בעלי נטייה פוליטית נצית – לריאיון טלוויזיוני עם מחבלת פלסטינית ותוך כדי בחינה של טווח הרגשות העולים בהם במהלך הצפייה. בנוסף למבט בחוויית הצפייה נבחן גם את שאר צלעות המשולש "מרואיין אויב/תקשורת/צופה": הדרך שבה המראיין נתפס בעיני הצופים, אופן ההתייחסות של המראיין למרואינת המחבלת והאינטראקציה התקשורתית ביניהם וכן מידת הלגיטימיות המוענקת לעצם השידור הטלוויזיוני של הריאיון עם המחבלת.

"הז'אנרים הפרסונליים":

סוגות עיתונאיות חדשות בסיקור הטרור

בעידן הטרור ממלאת התקשורת תפקיד מרכזי במלחמה על דעת הקהל (Carruthers, 2000). מנקודת מבטו של הטרוריסט, תקשורת ההמונים הופכת לכלי הנשק העיקרי של ארגון הטרור בניסיונו להכריז על עצם קיומו, להפיץ

את מטרותיו ובעיקר לעורר הרגשת איום בציבור. באופן זה פועלים ארגוני טרור כדוגמת החיזבאללה, אשר דואג ללוות כל חוליה מבצעית שלו בצוות הסרטה המנציח את הפעולה הצבאית ומעביר לאלתר את החומר המצולם לסוכנויות הידיעות. חיזבאללה, וכמוהו ארגוני טרור אחרים, משתמש דרך קבע בתחנות רדיו, בטלוויזיה ובעיתונים להצפת מסריו. פרסום ההצלחות ושימוש בתקשורת כמערכת מחושבת ומתואמת של הפצת איומים יוצרים את האפקט הפסיכולוגי הנדרש. מצב זה, המכונה "תאטרון הטרור" (Weimann & Winn, 1994), מרגיש את כושר הבימוי והידע של ארגוני הטרור בפרקטיקות העבודה של הממסד התקשורתי המודרני. השימוש הדרמטי בתקשורת נעשה באופן כה מודע עד כי אפשר לומר שהמטרה בפיגוע הטרור איננה מסתכמת בקרבנות המידיים של האירוע, אלא גם ובעיקר בחשיפה התקשורתית הנלווית לו (Dowling, 1986).

הטכנולוגיה האודיו-וויזואלית החיה של המדיום הטלוויזיוני, נוכחותו בכל מקום וחירתו לכל בית הופכות אותו לאמצעי הראווה העיקרי של הטרוריסט. לכך נוספים תהליכים מוסדיים שונים, בעיקר הופעתן של טכנולוגיות תקשורת חדשות, ריבוי ערוצים ומעבר לשידורי חדשות רצופים, אשר חוברים כולם ביצירת דרישה הולכת וגדלה לתוכן חדשותי. מצב זה מרחיב את ערכם של "חומרי החדשות" העוסקים בטרור: מבעלי "ערך חדשותי" בלבד לבעלי "ערך שיווקי" בעבור העיתונאי או הערוץ המפרסם (ליבס ופרוש, 2006). לביקוש המורחב לחומרים אלה "נענים" ארגוני הטרור, ובשל כך עוברת השליטה במידע מחזקתו של הצבא לחזקתם של העיתונאי, ולהבדיל של הטרוריסט, ובכך מוגברת מעורבותם של העיתונאים כשחקנים פעילים במשבר (Liebes & Kampf, 2004).

מעורבותם המוגברת של העיתונאים והנגישות הישירה שלהם למידע וכן גורמים תרבותיים, כלכליים וטכנולוגיים משתתפים ביצירת ז'אנרים חדשים של סיקור הטרור. המאפיין המשותף של ז'אנרים אלה בא לידי ביטוי במעורבות פעילה של העיתונאי, לרוב במעין "מרדף אישי" בעקבות הטרוריסט, וכן בהתמקדות בסיקור הצדדים הפרסונליים של הטרור ושל הטרוריסט. ליבס וקמפף (שם) מציינים שלושה ז'אנרים עיתונאיים בולטים התואמים פרקטיקה זו: (א) שידור ללא תיווך של קלטות וידאו ואודיו שהופקו בידי טרוריסטים, כגון נאומים מוקלטים של טרוריסטים הפונים לאויב או לידיד או צוואה מוקלטת של מחבל מתאבד המתפרסמת לאחר פיגוע ההתאבדות שלו; (ב) ז'אנר ביוגרפי המכיל "חדשות רכות", כלומר סיפור אנושי המתאפיין בפרסונליזציה והומניזציה של דמות הטרוריסט שבמרכז הכתבה, בשילוב ניתוחים סוציולוגיים ופסיכולוגיים של אישיותו; (ג) פורמט "הריאיון עם הטרוריסט": פרקטיקה זו מתבצעת לרוב באמצעות קלטת וידאו או "ריאיון עקיף" בסיוע מתווך, לעתים בשיחת טלפון

ישירה או במפגש בין כותלי הכלא, ובמקרים נדירים במסע העיתונאי בשטח האויב אגב יצירת קשר ישיר עם הטוריסט במקום מחבואו. לדעת ליבס וקמפף, סגנונות אלו של ריאיון דורשים פשרות אתיות ופרופסיונליות אחדות. לעתים הופכים ההרפתקה של העיתונאי ועצם המפגש עם הטוריסט למרכז הכתבה, וההתמקדות הנדרשת בתוכני הריאיון נדחקת לשוליים. גם מובן שהיכולת לנהל ריאיון עיתונאי מקצועי ואובייקטיבי בתנאים אלה נתונה בספק. וברור שעצם ההסכמה של העיתונאי להצעת הטוריסט לראיינו מחייבת את העיתונאי לציית לכללי המרואיין המארח ומציבה את העיתונאי המרואיין בעמדת תלות, שאיננה מאפשרת לו את מידת הביקורתיות הרצויה.

ראיונות עם טוריסטים בהקשר הישראלי

בקרב חוקרי התקשורת הישראלית קיימת הסכמה כי באירועי האינתיפאדה הראשונה (1987-1991) התאפיין הסיקור התקשורתי בייצוג חסר של הצד הפלסטיני ובהטיה אתנוצנטרית של סיקור הסכסוך לטובת הצד הישראלי (Liebes). לעומת זאת, במהלך האינתיפאדה השנייה (2000-2005) חל שינוי דרמטי בייצוג הפלסטינים בתקשורת הישראלית. השינוי נבע מגורמים אחדים, ביניהם שינויים פוליטיים (תהליך השלום והסכמי אוסלו) ושינויים תקשורתיים (קיומו של ערוץ ממלכתי בודד באינתיפאדה הראשונה לעומת הדומיננטיות של הערוצים המסחריים בתקופת האינתיפאדה השנייה). ליבס וקמפף (2007) מציגים היבטים רבים במגמת השינוי בייצוג הפלסטינים במדיה הישראלית במהלך האינתיפאדה השנייה, והמשותף לכולם הוא האלמנט הפרסונלי בהצגת האויב. במסגרת מגמה זו נחשף הציבור הישראלי לז'אנר החדש "ריאיון עם האויב" (בלום-קולקה, קמפף וליבס, 2003): כתבי הטלוויזיה והעיתונות בישראל נהגו בתקופה זו לראיין דרך קבע מנהיגים פוליטיים או מחבלים או מרואיינים שהם שילוב שלהם גם יחד, הן בסוגות האקטואליה והחדשות הן בסוגות "רכות" מהן, כגון כתבות פרופיל. הראיונות התקיימו בתקופות רגיעה, כגון ריאיון נדיר עם ראש הרשות הפלסטינית דאז יאסר ערפאת, אולם אפשר היה למצוא ראיונות כאלה גם בשיאם של אירועי הדמים.

בבדיקת הראיונות שנערכו במהלך אוקטובר 2000 מתברר שמכלל הראיונות שנערכו בשתי תכניות חדשותיות בערוץ 2, 14.5% מהם הוקדשו לפלסטינים. שיעור זה אינו כולל רק ראיונות עם מנהיגים פוליטיים אלא אף ראיונות עם טוריסטים שיש להם "דם על הידיים" (Liebes & Kampf, 2004).² דוגמאות מוכרות הם הראיונות של יורם בינור (ערוץ 2 ביום 15.11.2006) ושל צבי יחזקאלי (ערוץ 10 ביום 5.1.2009 ובמועדים נוספים) עם זכריה זביירי, "המבוקש הבכיר"

בג'נין במהלך האינתיפאדה השנייה, המפגשים המצולמים של סלימאן א-שאפי (ערוץ 2) עם מחבלים הנמצאים בדרכם לפיגועים, הראיונות הרבים של רפי רשף ושל רזי ברקאי בגלי צה"ל עם ריבחי רנטיסי, דובר החמאס ברצועת עזה,³ וראיונותיה של חן קוטס-בר עם המחבל סמיר קונטר שהוזכרו לעיל.⁴

בשיח הציבורי בישראל מובע תדירות החשש שמא תורמים ראיונות אלה להעצמת הטרור ולהאדרתו בקרב הצופים.⁵ חשש זה משידור ראיונות עם האויב אינו בלעדי להקשר הישראלי. ליבס וקמפף (2007) מראים כיצד בתקופות שונות ובמקומות מסוימים בעולם אפשר למצוא התנגדות גורפת לשידור "ראיונות עם האויב", ולעתים אף חקיקה בנושא. לדוגמה, ראש ממשלת בריטניה בעבר מרגרט תאצ'ר יזמה איסור מוחלט של הממשל הבריטי לערוך ראיונות עם דוברי המחותרת האירית, ה-IRA; איסור זה נמשך במהלך כל תקופת כהונתה כראש ממשלת בריטניה (1979-1990) והוגמש במידת מה בתקופת כהונתו של ג'ון מייג'ור, שהחליפה בתפקיד (1990-1997). בתקופתו של מייג'ור ראיין ה-BBC מנהיגי מחותרת אירית כשפניהם מכוסים, קולם מדובב בפי שחקנים, וכל המשתתפים חוזרים על שאלות ותשובות שהוכנו מראש. גם בארצות הברית מתנהל דיון רחב בסוגיה זו.

במדינת ישראל, שעדיין אין בה חקיקה בעניין זה, אין איסור רשמי לשדר ראיונות עם נציגי האויב או עם טרוריסטים. מצב זה התהווה בשנת 1993, כשבוטל תיקון החוק למניעת טרור משנת 1986 האוסר על אזרחים, על פוליטיקאים ועל עיתונאים לקיים מגע כלשהו עם אנשי אש"ף. ביטול האיסור העביר אפוא את ההחלטה בדבר המפגשים ושידורם לידי עורכי החדשות ומנהלי רשתות החדשות ופתח בכך פתח לוויכוח ציבורי: העיתונאים, המשרדים ראיונות אלו, מעגנים את החלטתם בגישה הדוגלת בחשיבות האסטרטגית שיש בעיקרון "דע את האויב", ומנגד הפוליטיקאים ואנשי תקשורת אחרים טוענים ששידורים אלו מסתכנים בעידוד ההשלמה עם הטרור, בפיתוח ההבנה כלפי הטרור ולעתים אף במתן לגיטימציה לפעולות הטרור. ההכרעות המקומיות, המופקדות בידי של עורך בודד או של מנהל ערוץ תקשורת מסוים, ניתנות פעמים רבות ביחס לסיטואציה נתונה: בזמן האינתיפאדה השנייה הורה מנהל הרדיו אמנון נדב לא לראיין פלסטינים בשידור חי, בדומה לאיסור שהורה עליו יו"ר הרשות השנייה מוטי שקלר, וכן לא לשדר שידור חי או שידור הקלטות מלאות של נאומי חסן נאסראללה ללא עריכה מוקדמת. תגובות אלה, שיצרו מתח רב בין הממסד הפוליטי ובין ערוצי התקשורת והעיתונאים כאשר לראיונות, משקפות את מורכבות הנושא, המכיל פוטנציאל חיכוך בין הממסדים השונים בחברה ברגעים הרגישים ביותר של הסכסוך. בצד הבחינה של השאלה האתית הנוגעת לחקיקה ולנורמות יש לבחון גם את תפיסתו של קהל הצופים ואת יחסו לז'אנרים אלה. אולם לעומת הז'אנר החדשותי,

שבו נערכו מחקרי התקבלות רבים המציגים את תגובותיהם של הצופים לשידורי חדשות העוסקים בטרור (סקירה אצל שושני, 2006), בז'אנר הריאיון התמונה דלה יותר (Maoz, 2008a, 2008b). בנקודה זו מנסה המחקר הנוכחי לתרום את חלקו תוך כדי התמקדות בהתקבלות, בתגובות ובפרשנות הקהל באשר לסוגת הריאיון עם הטרוריסט.

הריאיון עם שיפא אל-קודסי

שיפא אל-קודסי, פעילת תנזים בת 26 מטול כרם, גרושה ואם לבת, אותרה בדירת הוריה ביום 11.4.2002, יום לאחר נסיגת כוחות צה"ל מטול כרם במסגרת מבצע "חומת מגן", כשהיא מתכוננת לפיגוע התאבדות למחרת היום. בחקירתה הודתה כי תכננה לצאת לפיגוע התאבדות משולש. שיפא אל-קודסי התכוונה לשאת על גופה חגורת נפץ המוסווית בשמלת היריון, שאמורה הייתה לשוות לה מראה בלתי מחשיד. לאחר מעצרה ראיין אותה העיתונאי שלומי אלדר, ובתום שש שנים בכלא הישראלי, באפריל 2008, התראיינה פעם נוספת, ואז סיפרה על השינוי שחל בה במהלך השנים והצהירה על נטישת דרך הטרור והתגייסותה כפעילת שלום.⁶

הריאיון עם שיפא אל-קודסי, שמאמר זה מתמקד בו, שודר בתכנית "רואים עולם" בערב שבת, ב-13 באפריל 2002. לבחירת ריאיון ספציפי זה כטקסט המחקר יש שלוש סיבות: (א) זהו ריאיון טלוויזיוני שנערך בערבית, שפת האם של המרואיינת, מה שאפשר לה התבטאות זורמת והצגה שוטפת של טיעוניה; (ב) הריאיון מהווה דוגמה קלסית לסוגה "המרדף העיתונאי אחרי הטרוריסט"; הריאיון איננו נערך במקום ניטרלי, אלא המראיין "מתארח" בבית הסוהר שבו שוהה המרואיינת; (ג) לריאיון יש מסר פוליטי; על פי מעוז (Maoz, 2008a), העורכת ניתוח שיח של הריאיון, הריאיון עם שיפא אל-קודסי מבטא שתי תמות מרכזיות ומנוגדות: מצד אחד בולטת נקודת המבט של המראיין, המבטאת גישה נפוצה בסכסוכים בין-קבוצתיים, והיא גישת "אנחנו – נגדם", המציגה את המראיין ואת הצופים היהודיים הישראליים כהומניים ומוסריים בניגוד לאכזריות ולחוסר המוסריות של המרואיינת הפלסטינית, ומצד אחר מודגשים בריאיון גם הצדדים האנושיים ומעוררי האהדה של המרואיינת באמצעות הופעתה השברירית, בהדגשת היותה אם לילדה ובאמצעות ההזדהות שניתנת לה להציג בריאיון את תפיסותיה באשר לסכל שנגרם לבני עמה, הפלסטינים, מידי הישראלים.

במחקר קודם בחנה מעוז (Maoz, 2008b) את האפקט של הריאיון על צופים יהודיים ישראלים בעלי עמדות פוליטיות שונות: צופים המוגדרים "נצים" מול צופים המוגדרים "יונים". ממצאיה של מעוז מצביעים על הבדלים משמעותיים

בין הקריאות השונות לפי ההשתייכות הפוליטית: בעיני הנצים דימוי המרואיינת היה אישה מאיימת, מרושעת ואלימה יותר משהייתה בעיני היונים; הנצים גם הפגינו כלפי הטרוריסטית רמה גבוהה של רגשות שליליים (כעס, שנאה, גועל ובוז) יותר מן היונים. לעומת זאת תגובות היונים הכילו רמות גבוהות של סימפתיה, הבנה והזדהות כלפי המרואיינת בהשוואה לתגובות הנצים.

לאור ממצאים אלה יתמקד מחקר זה בבחינת התקבלות הטקסט בקרב קבוצות של צופים יהודיים ישראלים בעלי אוריינטציה נצית דווקא. קבוצת הנצים נבחרה בשל פוטנציאל שינוי העמדות הטמון בייצוגים פרסונליים של היריב בקבוצת אוכלוסייה זו דווקא. לטענתם של ליבס וקמפף (2007), ייצוגים פרסונליים של היריב יוצרים דיסוננס עמוק יותר בין האידאולוגיה של המפענח ובין רגשות ההזדהות שלו בקרב קבוצת הנצים דווקא, אשר עמדותיהם המוקדמות כלפי היריב שליליות יותר מאלה של אחרים. לעומתם, היונים, אשר תופסים את הסכסוך בגוֹי "אפור" ולא בדפוס "שחור-לבן", חווים דיסוננס חלש יותר בין האידאולוגיה הפוליטית שלהם ובין רגשות האהדה המתעוררים בהם בגלל ייצוגים פרסונליים של היריב במדיה.

כאמור, ממצאיהם של ליבס וקמפף ואלה של מעוז (Maoz, 2008b) מובילים אותנו להתמקד בקבוצת הנצים דווקא ולבחון עד כמה הייצוג הפרסונלי של האויב יוצר בקרבם "דיסוננס אמפתיה", ואם כן – באיזה אופן מתמודדים הצופים הללו עם דיסוננס זה. בחרנו לבחון שאלות אלו בהתמקדות בבני נוער מתבגרים כקבוצת גיל. מחקרים מורים כי גיבוש תפיסות לגבי קונפליקטים חברתיים ומצבי סכסוך אצל מתבגרים תלוי במיוחד באופן ייצוג הסכסוך בטלוויזיה (לדוגמה Cohen, Adoni & Drori, 1983). הקרית של גיל זה בעיצוב עמדות פוליטיות ובגיבוש תפיסות לגבי סכסוכים ושל מרכזיות התקשורת בתהליכים אלו בקרב בני הנוער דווקא יכולה להיות מוארת מזווית נוספת: דרך הניתוח של אופני ההתקבלות של טקסט מסוג "הריאיון עם האויב" בקרב אוכלוסייה זו.

לאור זאת מטרת המחקר היא לבחון את אופן ההתקבלות של הריאיון הטלוויזיוני עם שיפא אל-קודסי, המחבלת שנתפסה בדרכה לפיגוע התאבדות, בקרב קבוצות של בני נוער יהודיים ישראלים בעלי נטייה פוליטית נצית. המחקר יבחן באיזו מידה אפשר לזהות רגשות הזדהות או סימפתיה של הצופים הנציים כלפי המרואיינת במהלך הצפייה בריאיון, באיזו מידה מופיעים אצלם רגשות כעס ועוינות, ובאיזו מידה מבטאים הצופים תגובות אמביוולנטיות כלפי המחבלת המרואיינת, ואם אכן נוצר דיסוננס זה – כיצד מתמודדים הצופים עם הקונפליקט, הנוצר תוך כדי הצפייה בריאיון, בין תגובות רגשיות חיוביות ובין תגובות רגשיות שליליות כלפי המרואיינת. כמו כן נבדוק כיצד נתפסים בעיני הצופים תפקידו

והתנהגותו של המראיין, וכן נבדוק את תפיסת הצופים לגבי עצם הלגיטימיות של שידור ריאיון מסוג זה.

מתודולוגיה

שיטת הניתוח

מחקר זה נעשה במתודת "מחקרי ההתקבלות", הבוחנים את התגובות לריאיון ואת הפרשנויות השונות המיוחסות לו, בניסיון לבדוק כיצד הנמען ממשמע טקסט תקשורתי, וזאת תוך כדי התמקדות ביכולות הפרשניות ובכושר הפיענוח של צרכני המסרים התקשורתיים (Livingstone, 1995), בייחוד כאשר מדובר בטקסט פוליטי-חדשותי (Hall, 1980). בחינת אופני הפיענוח מטעם הקהל נעשתה באמצעות מתודה אינדוקטיבית הנשענת על התאוריה המעוגנת בשדה (grounded theory), בניסיון לזהות מאפייני תגובה שונים לאקט התקשורתי הנבדק (Strauss & Corbin, 1994).

המשתתפים

אוכלוסיית המחקר, שנערך במהלך שנת 2008, כללה 72 תלמידי תיכון משלושה בתי ספר באזור ירושלים: הראשון הוא תיכון דתי השייך לזרם החינוך הפרטי, השני מוגדר "מסורתי", והשלישי בית ספר ממלכתי. גילי המשתתפים ונתוני המגדר מופיעים בטבלה הבאה:

מספר קבוצה	דרך איסוף הנתונים	גיל המשתתפים	מספר משתתפים	בנים	בנות	מספר סידורי מרואיין/ מרואינת
1	שאלונים	15-14	22	0	22	22-1
2	שאלונים	16-15	28	0	28	50-23
3	שאלונים	17-16	10	8	2	61-51
4	קבוצת מיקוד 1	17-16	7	3	4	
5	קבוצת מיקוד 2	17-16	5	5	0	
		סך הכול:	72	16	56	

אוכלוסיית המחקר מכילה אפוא שיעור רב יותר של נבדקות ביחס לנבדקים. הדבר משקף את הרכב הכיתות הנגישות למחקר בזמן שנערך המחקר. ההשלכות האפשריות של הטיה מגדרית זו בהרכב הנבדקים יידונו ביתר פירוט בהמשך המאמר.

מהלך המחקר והצגת הנתונים

במחקר נעשה שימוש בשני כלים לאיסוף נתונים: שאלון כתוב המכיל ברובו שאלות טקסט "פתוחות" (ראו נספח) וראיונות בקבוצת מיקוד. שילוב האסטרטגיות השונות לאיסוף הנתונים נעשה בניסיון לקבל מבט עשיר ומגוון בסוגיה הנחקרת (Fontana & Frey, 2000). שאלוני המחקר נמסרו לתלמידים בכיתות הלימוד המקוריות שלהם, במסגרת יום הלימודים, לאחר צפייה משותפת בריאיון.

קבוצות המיקוד נערכו בערב, במסגרת ביתית, כדי לאפשר שיחה פתוחה ומשוחררת יותר מזו המתאפשרת באווירה הבית-ספרית. המשתתפים צפו בריאיון, וכדי להימנע ככל האפשר מתופעת "רצייה חברתית" התבקשו לכתוב, לפני הדיון הקבוצתי, בראשי פרקים מחשבות והרגשות שעלו בהם במהלך הצפייה. הדיון עצמו נעשה באופן "חצי מובנה" תוך כדי שימוש ראשוני בשאלות מתוך השאלונים כדי לעורר את הדיון, אולם לרוב לא היה צורך אלא בשאלה או שתיים כפתיח לדיון שבא בעקבותיהן. הממצאים האיכותניים שנאספו מ"שאלוני הטקסט הפתוח" ומקבוצות המיקוד נותחו בהתאם לשיטת "הארגון התמטי" (thematic organization), שבמסגרתה מופו וזוהו תמות מרכזיות הנובעות מן הנתונים (Berger, 2000). פרק הממצאים להלן מציג את התמות המרכזיות שעלו מתגובות הצופים לשאלונים ומן ההתבטאויות במסגרת קבוצות המיקוד.

ממצאים

דיסוננס הסימפתיה

כבר בניתוח ראשוני של השאלונים אפשר לראות בבירור תמונה מורכבת של תגובות הצופים לריאיון עם המחבלת: תגובות שליליות ועוינות כלפיה יחד עם תגובות חיוביות, כגון סימפתיה, רחמים והבנה, שהצופים חווים, על פי עדותם, בזמן הצפייה. כך, מצד אחד אפשר לראות כיצד מתארים הנבדקים את תגובותיהם השליליות כלפי הטרוריסטית שעלו במהלך הצפייה בריאיון. התגובות המופיעות מיד להלן הופיעו כתשובה לשאלה 1, העוסקת ברגשות שהתעוררו בצופים כלפי המרואיינת (ראו בנספח):

תחושת גועל (לדוגמה, מרואיינות 16 ו-17).

היא שקרנית ומגעילה [...] חבל שלא הרגו אותה ושהיא רק בכלא (מרואיינת 17).

דחייה, גועל וזעזוע (מרואיינת 52).

כעס ושנאה נוראיים שלי כלפיה (מרואיינת 14).

זלזול כזה (מרואיינת 2).

מצד אחר בשאלונים רבים מתארים הנבדקים, בתגובה לאותה שאלה עצמה, את הרגשותיהם המעורבות, הכוללות התייחסות פרסונלית והומנית אל המרואיינת והבעת חמלה כלפיה:

מחבלים נראו לי מפלצות מפחידות, ועכשיו ראיתי שאלו גם נשים, עם גוונים בשיער ועם משפחות [...] אבל עדיין הדברים שהיא אמרה היו שקרים ושטויות [...] (מרואיינת 17).

כששמעתי אותה מדברת על כך שגם החיים שלה מחוץ לכלא הם בעצם כלא ועוול, ממש ריחמתי עליה וחשבתי שאולי אנחנו צריכים לעזור להם יותר. אבל אז הרעות שאני מאמינה בהם מאז ומתמיד אמרו את שלהן. הפסקתי לרחם עליה ואפילו קצת שנאתי אותה [...] (מרואיינת 15).

דבר ראשון, מיד שראיתי אותה הרגשתי (וקצת הופתעתי) לראות שהיא בן אדם. ראיתי שהיא לא הזויה כל כך, יש לה שכל והאמונה שיש לה הביאה אותה לעשות מה שהיא עשתה. היא לא דיברה על רצון שלה להרוג אנשים וילדים אלא על רצון למדינה פלסטינית ולכן לא הרגשתי כלפיה כל כך שנאה [...] המחבלת נראתה רגישה, אנושית, נורמאלית ולא פנאטית מוסלמית קיצונית (מרואיינת 21).

[...] זה בכל זאת גורם לאהדה כשאתה רואה אדם, ובמיוחד אישה, מדברים בשקט, בהיגיון, על מעשיהם [...] (מרואיינת 52).

[...] אישה פשוטה לגמרי וגם יפה (מרואיינת 54).

היא עצבנה אותי, אבל ריחמתי עליה (מרואיינת 8).

הרגשות סותרות אלו עולות ביתר חריפות בדבריהם של המרואיינים בקבוצת המיקוד (להלן הדברים בקבוצת מיקוד 1), כאשר תיארו המשתתפים את הדיסוננס הרגשי כלפי המחבלת והתבקשו להסביר מנין לדעתם נובע קונפליקט זה:

אייל: הרגשתי שהיא רוצחת בדם קר, אבל היה איזה קטע שכזה תפס... ליז: כן, חמלה כזאת.
אייל: חמלה, נכון.

ליז: כן, אבל זה כל המטרה. בשביל זה הוא [המראיין הטלוויזיוני] בא: להראות לנו מה היא חושבת.

אייל: נכון, אבל פתאום היא הייתה אנושית. מחבל מתאבד צריך להיות מזוקן, פנאטי.

עינת: תמיד אומרים את זה, כמו על הנאצים, שזה מה שנורא: שהם היו אנושיים. וזה מה שהופך את זה נורא.

צופיה: נכון, אבל היא הייתה מאוד... אנושית.

עינת: אתה לא חושב על בן אדם, אתה חושב על...

צופיה: מחבל מתאבד.

עינת: נכון.

צופיה: אנושית כזאת...

גדי: כי יש את הדמות של מחבל כראש, הפנאטי עם הזקן והרצח בעיניים.

צופיה: אולי החמלה זה משם. אם זה היה מחבל, הוא היה מדבר בוולגריות ומתקיף את המראיין והישראלים, ולא היינו מרגישים את החמלה.

הנבדקים מגלים אפוא באמצעות הריאיון את הצד האנושי של המרואיינת. תהליך זה של "רה-הומניזציה" הוא הפתח להבנת החוויה האמביוולנטית שתיארו הנבדקים. מדבריהם מתברר שהמגע עם דמות המחבלת, עם אישיותה ועם דבריה מעורר הזדהות גם כאשר ההתנגדות המוקדמת כלפיה עזה, וגם כאשר רגשות הנבדקים כלפי המרואיינת, תוך כדי הצפייה עצמה, שליליים. ההפתעה שמתארים הצופים טמונה בכך שהמחבלת הוצגה כאנושית, אולי אנושית מדי, בסתירת הדימוי המקובל או המצופה: מחבל "פנאטי עם הזקן והרצח בעיניים". גם התנהגותה של המרואיינת, שהיא ברוב המקרים מנומסת ומעודנת, איננה עולה בקנה אחד עם הסטראוטיפ המקובל לגבי מחבלים. הרה-הומניזציה, המתרחשת תוך כדי המפגש הטלוויזיוני עם המחבלת, כרוכה בעלייתם של רגשות חיוביים כלפי המחבלת המרואיינת, ובמרכזם החמלה.

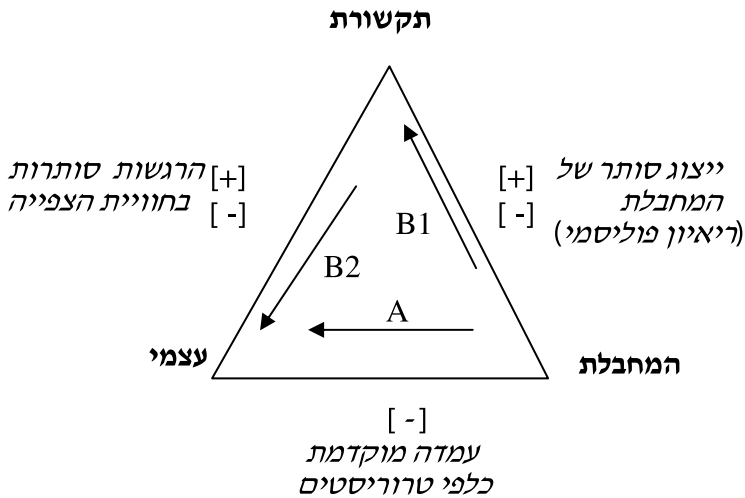
רכיבי הדיסוננס

ההתנגשות בין אופני הייצוג של הטוריסט במהלך הריאיון יוצרת חוויה סותרת אצל הצופה, מעין דיסוננס רגשי. דיסוננס זה אינו מובן מאליו, שהרי הצופה זוכר במהלך כל הריאיון שמולו ניצבת מחבלת שנתפסה בדרכה לפיגוע התאבדות, מה גם שקבוצת הצופים שבה מדובר מזהה את עצמה כבעלת דעות נציות.

מתגובותיהם של הצופים ומקבוצות המיקוד אפשר לתאר את הדיסוננס בהינתן שלושת הגורמים המשתתפים באינטראקציה שבריאיון המשודר: הצופה, המראיין והמחבלת המרואיינת. בקווים כלליים הדיסוננס מכיל את הרכיבים

הבאים: (א) אינני מחבב טרוריסטים, בלשון המעטה; (ב) הריאיון שבו צפיתי מציג מפגש מתווך עם טרוריסטית השייכת לאותה קבוצה בעייתית שאותה אני שולל ומתעב; (ג) הצפייה בריאיון עוררה בי מידה מסוימת של הזדהות ואמפתיה כלפי המרואיינת שהיא מחבלת.

כמו בתיאורים שונים של דיסוננס קוגניטיבי (Festinger, 1964) נציג גם אנו בסכמה להלן את הדיסוננס כמשולש המפגיש שלושה ממדים של התייחסות לסיטואציה אשר הדיס-הרמוניה ביניהם יוצרת את חוויית הדיסוננס:⁷

דיסוננס זה שונה במקצת ממצב רגיל, שבו יש סתירה מלאה בין צלעות המשולש. במקרה שלנו נוצר הדיסוננס בתהליך דו-שלבי: (א) המפגש שלי עם המחבלת, (ב) תיווך תקשורתי אקטיבי. אפשר לפרק את רכיבי הדיסוננס על פי המודל שהוצג לעיל:

צלע A ("עצמי-מחבלת") מסמלת את העמדה המוקדמת שלי כלפי המחבלת כחלק מקבוצת הטרוריסטים, שכלפיהם אני חווה הרגשות שליליות [-]. לצלע זו משתייך ניסיון הצופה להכניס את המחבלת לאותן קטגוריות שליליות מוקדמות, וזאת בסתירה להרגשות ההזדהות המסוימות שאותן הוא חווה במהלך הצפייה.

צלע B1 ("מחבלת-תקשורת") מסמלת את הדימוי הפוליסמי של דמות המחבלת המוצג באמצעות הריאיון בתקשורת [+]. צלע זו כוללת את האינטראקציה של המראיין עם המחבלת ואת עמדת הצופה כלפי התנהגותו של המראיין באינטראקציה זו.

צלע B2 ("תקשורת-עצמי") מסמלת את המפגש שלי עם הריאיון בזמן הצפייה. כאן ההתייחסות היא לאופן שבו דימוי המחבלת משתקף בעיני הצופה דרך המתווך התקשורתי ולאופן שבו הצופה קולט את השפעת התקשורת באקט זה.

הדיסוננס נוצר בעקבות התנגשות בין צלע A ובין צלעות B: עמדתי השלילית כלפי המחבלת מול הרגשות החיוביים העולים כלפיה במהלך הצפייה בריאיון עמה. כמו במקרים אחרים מסוג זה, כדי לפתור את הדיסוננס, או לכל הפחות לרככו, יש "להפוך את הסימן" באחת מצלעות המשולש, כך שהיחס בין שניים מן הרכיבים ישתנה. ה"טיפול" באחת מצלעות המשולש מאפשר את ריכוך ההתנגשות בין העמדות והרגשות הסותרים כלפי המחבלת. להלן נבחן מהן הדרכים האפשריות לריכוך הדיסוננס, באמצעות "טיפול" בכל אחת ואחת מצלעות המודל.

אסטרטגיות הריכוך ביחס למחבלת: מחיקה וניתוק

שינוי בצלע A (צופה-מחבלת)

צלע A מסמלת את יחס הצופה למחבלת, במנותק מן התיווך התקשורתי. יחס זה כולל את שיוך המחבלת לקבוצת הטרוריסטים אגב התייחסות לעמדות השליליות המוקדמות של הצופה כלפי קבוצה זו. יש שתי אסטרטגיות שאותן יכולים הצופים לנקוט כדי להתמודד עם הסתירה בין עמדותיהם השליליות המוקדמות כלפי מחבלים ובין האמפתיה המתעוררת בהם כלפי המחבלת המרואיינת במהלך הצפייה, דרך "טיפול" בציר A, דהיינו ביחסם כלפי המחבלת: אסטרטגיית מחיקה ואסטרטגיית ניתוק.

אסטרטגיות מחיקה

הדרך הראשונה להתמודדות עם דיסוננס זה עולה מתגובות של צופים המאפשרות להם להפחית את החשיבות של המחבלת המרואיינת ושל דבריה. אסטרטגיות אלו, אשר אנו מכנים כאן "מחיקה", כוללות את הנמכת מעמדה של המחבלת, את ביטול תוכן דבריה ועוד. במחיקה זו מתאפשר לצופה לשמור על עמדותיו המוקדמות ולהימנע מהתמודדות עם האיום על עמדות אלו אשר נוצר במפגש עם המחבלת המרואיינת ועם תוכן דבריה.

מתברר שבתגובות הצופים אפשר לזהות לפחות שלוש אסטרטגיות "מחיקה" שונות כלפי המחבלת ודבריה. אסטרטגיות אלו תואמות את החלוקה שעורכים כהן ונייגר (2007), בהתבסס על אריסטו, לשלוש רמות אפשריות של התנגדות לאירוע דיבור או לטקסט: (א) "אנטי-אטוס": שלילת מעמדו וסמכותו הלגיטימית של

הדובר; (ב) "אנטי-פתוס": תקיפה של האופן, של הרטוריקה ושל כנות הדברים;⁸ (ג) "אנטי-לוגוס": התמודדות עם התוכן הממשי של הנאמר. שלילת כל אחד ואחד מרכיבי אירוע הדיבור מבטלת את הלגיטימיות של הדיבור, ובעצם משחררת את הצופה מן הצורך להתייחס למפגש עם המחבלת ולרגשות שעורר אצלו מפגש זה. (א) "אנטי-אתוס": הנמכת מעמד הדובר: תגובות רבות של צופים מתייחסות להנמכת מעמדה של המחבלת תוך כדי הדגשת מאפיינים שליליים באישיותה (תגובות אלו הופיעו בתשובה לשאלות 1-2, הנוגעות ליחס למרואיינת. הנוסח המלא של השאלות מצוי בנספח):

היא בן אדם עם שריטה [...] משהו משובש אצלה (מרואיינת 29).

[...] וחץ מזה היא לא מבינה כלום (טוב, לא כלום, אבל הרבה היא לא מבינה) (מרואיינת 16).

היא נמצאת בתוך מין טירוף כזה שהיא בכלל לא מבינה עד הסוף מה היא עושה ולמה (מרואיינת 18).

פשוט לא אדם חכם וחושב (מרואיין 53).

המחבלת לא נראתה לי מאפיינת אלא סתם אישה טיפשה (מרואיין 54).

אישה לא חכמה כל כך (מרואיין 55).

ייחוס הטיפשות, הטירוף או ה"סריטה" (פגם מנטלי או קוגניטיבי) למחבלת המרואיינת מותיר בידי הצופה רווח ברור: הנמכת מעמדה של המחבלת מונעת מן הצופה את הצורך להתמודד עם דבריה כשווה מול שווה; כך נחסך ממנו גם הצורך להתמודד עם הרגשות שנתהוו בו בזמן הצפייה, שכן המרואיינת מוגדרת כמי שאיננה "ראויה לתגובה".

(ב) "אנטי-פתוס": שלילת אמינות המסר: האסטרטגיה הפשוטה ביותר לשלילת דברי המחבלת אינה מחייבת התמודדות לוגית עם תוכן הדברים. לשם כך די בשלילה מוקדמת שלהם באמצעות האשמתה בעמדה בסיסית שיש בה כוונות שקריות וחוסר כנות ובאמצעות הצגת דבריה כמניפולציה מכוונת. ה"אנטי-פתוס" מכוון לשלילת כנות דבריה של המרואיינת, ובכך מונע את העימות הישיר עם ממד התוכן. ואכן, אסטרטגיה זו באה לידי ביטוי בתגובות רבות של הנבדקים המייחסות למחבלת תכונות אלו:

היא שקרנית [...] קל לראות את זה (מרואיינת 17).

היא שיחקה אותה תמימה וצודקת! (מרואינת 22).

היא מתעלמת מהמציאות והולכת בעצימת עיניים בדרכה (מרואיין 55).

תיוג דבריה של המרואינת כשקר, כעיוורון, כהעמדת פנים או כמניפולציה מאפשר לצופים להימנע מן הדיסוננס שמסרים אלו טומנים בחובם ולהפחית את הדילמות ואת המתחים שההזדהות עם דברי המרואינת המחבלת יכולה לעורר בהם, הצופים.

(ג) "אנטי-לוגוס": ערעור על תוכן הדברים: בקטגוריה זו מתייחס הצופה ישירות לתוכן דבריה של המחבלת המרואינת. תגובה זו מעניינת במיוחד, שכן היא פותחת פתח לבחינת תגובות המרואינים לטיעונים שמציגה המחבלת. כך אפוא ניסחו המרואינים את תשובותיהם לשאלה 3 (ראו נספח), הנוגעת להערכתם את הצלחת הריאיון או את כישלונו:

כנגד כל טענה שהיא אמרה – יש טענה מקבילה אף יותר טובה!
(מרואינת 11).

ההסברים שלה היו מטומטמים, בלשון המעטה (מרואינת 20).

היא דיברה דברים לא הגיוניים (מרואינת 2).

סותרת את עצמה ואומרת דבר והיפוכו (מרואינת 17).

אמרה דברים לא קשורים – וללא כל הגיון (מרואינת 20).

זרקה סיסמאות טיפשיות ולא ענתה לעניין (מרואיין 54).

חסרת חשיבה הגיונית (מרואיין 55).

הערעור הלוגי על הטיעונים של המרואינת מאפשר לצופים להימנע מדיסוננס ומשינוי עמדות בעקבות חשיפה לטיעונים אלו, זאת גם אם במישור האישי והרגשי הריאיון עורר אצלם חמלה ואהדה כלפי המרואינת.

אסטרטגיות ניתוק

דרך נוספת להתמודד עם ההזדהות והחמלה כלפי המחבלת שחווים הצופים בריאיון היא ניתוק בין קבוצת המחבלים הכוללת, הנתפסת באופן שלילי לחלוטין, ובין המחבלת המסוימת הזו, המעוררת גם רגשות חיוביים. ניתוק זה מאפשר לגיטימציה לרגשות החיוביים כלפי המחבלת תוך כדי שימור העמדות

השליליות כלפי המחבלים בכללותם. מדברי הצופים עולה כי הניתוק נערך בשתי אסטרטגיות שונות: (א) הנמכת אשמה, (ב) המחבלת כאישה וכאם.

(א) הנמכת אשמה: בניתוח התגובות לריאיון אפשר לזהות דפוס ברור של הנבדקים: בתשובותיהם הם נוקטים פיצול מודע בין דמותה של המחבלת, המוצגת כלא אחראית למעשיה, ובין קבוצת המחבלים ה"משלחים", אשר שיגרו אותה לפעולת הטרור. בכך ניטלות האחריות והאשמה מן המחבלת ומוטלות על "האחראים האמתיים". כך, ההרגשות החיוביות המתעוררות בריאיון מיוחסות למחבלת המסוימת, הנתפסת כבעלת אחריות מופחתת לדבריה ולמעשיה, בעוד שהעמדות השליליות כלפי האשמים "האמתיים", אשר שיגרו אותה לפעולת הטרור, נשמרות ואולי אף מתחזקות. דוגמה להתייחסות זו למחבלת כאל אחת ששטפו את מוחה אפשר לראות בדברי המשתתפים בקבוצת המיקוד (קבוצה 1):

מנחה: מה אתם חושבים על הטיעונים אותם מציגה המרואיינת?
 עינת: בכל התשובות שלה יש כאלה דברים שהכניסו לה לראש בכל השנים. וכששאלו אותה שאלה יותר הומנית – מה שהמראיין ניסה לעשות, והוא הצליח רק בשאלה אחת – על זה לא היה לה מה לענות. היא חשבה על זה יותר מכמה שניות.

טליה: למשל, בדבר הכי טכני שהוא שאל אותה, האם נשים זה דבר חדש בהתאבדות, והיא פתאום לא ידעה לענות לו [...] והבנתי שכל מה שהם עושים לה זה לאישה שבעצם לא יודעת עד הסוף מה היא עושה.

עינת: ברור שלא. נראה לי שזו הסיבה שהיא עשתה את זה. היא לא מבינה. בעצם אולי היא כן מבינה... כאילו... אין לה משהו אחר בראש... רואים את זה בריאיון שהיא לא יודעת מה היא רוצה מעצמה, ולא אכפת לה מה הוא שואל אותה, ומה היא עונה, ואם היא יוצאת טמבלית.

אמיר: וזה בניגוד למה שהייתי מצפה, שהיא תהיה כזאת קיצונית, שהיא תצק ותתעצבן. היא הייתה רגועה כזאת, ובינונית.

עינת: זה בדיוק האנשים שהם לוקחים, הכי בינוניים. אם הם היו חזקים יותר, לא היו לוקחים אותם.

טליה: שאלו אותה על החינוך הדתי, ומה אומרים באיסלאם על הנשים. היא לא ידעה מה לענות. זה בדיוק הקטע שמסבירים להם על האיסלאם, בדיוק החלקים שרוצים, שהרי באיסלאם כתוב הרבה דברים, כמה אסור לפגוע בחפים מפשע, וכתוב גם שצריך להילחם בכופרים, ובדיוק לוקחים את הפסוקים והסורות האלה ומשליכים את זה עליהם.

כאמור, ניתוק הקשר בין המחבלת המסוימת ובין קבוצת המחבלים הכוללת מטיל את האחריות על "האחרים", על "האחרים האמתיים". אסטרטגיית ניתוק זו מחוללת תפיסה דיכוטומית בדבר הפיצול בין "אשמים" ובין "נגררים", המחייבת התייחסות מחודשת למחבלת: היא אדם חלש, אישיות תמימה שנפלה בפח או אף קרבן.

(ב) המחבלת כאישה וכאם: מעיון בדברי הנבדקים עולה שהעובדה שבריאיון הוצגה מחבלת פלסטינית שהיא אישה ואם לילדה קטנה מהווה גורם משמעותי להיווצרות הדיסוננס. מצד אחד עובדה זו משפיעה על תהליכי הפרסונליזציה, וללא ספק מגבירה את רמת ההזדהות החיובית עם המרואיינת. חשוב לציין שעובדת היותה אישה ואם זוכה להתייחסויות רבות מאוד, הן במשובים הן בקבוצות המיקור, זאת למרות שהצופים לא נשאלו על כך מפורשות:

מחבלים נראו לי מפלצות מפחידות, ועכשיו ראיתי שאלו גם נשים, עם גוונים בשיער ועם משפחות [...] אבל עדיין הדברים שהיא אמרה היו שקרים ושטויות (מרואיינת 17).

זה בכל זאת גורם לאהדה כשאתה רואה אדם ובמיוחד אישה מדברים בשקט, בהיגיון, על מעשיהם (מרואיינת 52).

אישה פשוטה לגמרי וגם יפה (מרואיינת 54).

קל אפוא לראות כיצד היבט הנשיות מגביר את ההזדהות עם המרואיינת ואת האהדה לה. מצד אחר עובדת היות המחבלת אם לבת גוררת גם מבט מהופך: יש התייחסויות רבות לפרט זה לכל אורך השאלונים, אולם כגורם לתגובה שלילית דווקא, ולעתים אף כ"הוכחה" לאשמתה:

רק מדברים קטנים – לא רק שלא אכפת להם להרוג אנשים חפים מפשע – אלא גם לא אכפת להם מהמשפחה שלהם (מרואיינת 5).

אין לה שום רגש אפילו לא לבת שלה (מרואיינת 18).

הרגשתי שנאה ואי-הסכמה מוחלטת על איך שהיא חושבת ומדברת – לא רק בקטע הפוליטי והדתי אלא גם על איך שהיא דואגת לבת שלה וחוסר האכפתיות שלה מחיי אדם. היא התנהגה באדישות מוחלטת לכל דבר שקשור בחיי אדם, גם של עצמה ושל הבת שלה (מרואיינת 20).

בקשר למה שאמרה – זה נראה לי טיפשי, כאילו החלטה סתם. היא לא "בקיאה" בנושא – דבר שאפשר לצפות מבן אדם שהולך להתאבד [...] ומאותו מקום גם לא איכפת לה מהבת שלה (מרואיין 53).

הזהות של המרואיינת כאישה וכאם מהווה אפוא רכיב קריטי בעיצוב דימויה בשני קטבים: מצד אחד הזהות הנשית שלה יוצרת כלפיה קרבה ואהדה, ומצד אחר היותה אם והניכור שהיא מפגינה כלפי בתה, כפי שתופסים זאת הצופים, יוצרים הרחקה ומאפשרים את תיוגה כלא אנושית דווקא, כפי שאומר אייל בקבוצת המיקוד: "היא לא אימא אמתית". בהקשר זה מעניין לבדוק אם יש הבדל מגדרי בקרב הנבדקים בהתייחסות לזהות הנשית והאימהית של המרואיינת. השוואה זו אינה מתאפשרת במחקר הנוכחי בשל חוסר האזון המספרי בין הנבדקים לנבדקות באוכלוסיית המחקר, כפי שהוזכר לעיל.

אסטרטגיית אשמה ביחס לתפקוד המראיין שינוי בצלע B1 (מחבלת-תקשורת)

מקומו של התיווך התקשורתי באקט הריאיון תופס מקום נרחב בתגובותיהם של הנבדקים. התייחסויות אלו כוללות האשמה כפולה של המתווך התקשורתי בייצוגה של הטרוריסטית: האשמה סגולית כלפי המראיין המסוים, הנתפס כמי שמפגין אהדה רבה מדי באשר לעמדות המחבלת, והאשמה עקרונית כלפי התקשורת בכללה באשר לחוסר הלגיטימיות שבעצם מעשה הריאיון ושידורו (קבוצת מיקוד 2):

מנחה: נסו לתאר את הרגש המרכזי כלפי המרואיינת שעלה אצלכם במהלך הצפייה.

אלי: הרגשתי כלפיה כעס, כי אתה רוצה לענות לה בכעס. זה מתקשר לעניין של המראיין. הוא שואל אותה שאלות עדינות, ואתה רוצה לענות לה בכעס. אני רוצה לשמוע את התגובה שלה להאשמות שלי.

חיים: גם מה שעצבן אותי שהיא תקפה, והמראיין המשיך באותו טון רגוע. הוא לא באמת ענה לה בטון תקיף.

שחר: כי הוא מראיין, ומראיין לא צריך להביע דעה.

חיים: הוא עדיין צריך להביע את דעתו.

אלי: אם אתה מביא דעות קיצוניות של המרואיין, ואתה מראיין, לפחות תהיה מהצד השני, כדי למתן את זה.

שחר: זה לא שאני לא כועס על המראיין, אבל מהרגע שהוא אמר "את טרוריסטית!" ולא אמר "הם חושבים כך", הוא מערב מה שהוא חושב,

והוא מוריד מהערך שלו כמראיין. מראיין צריך להיות ניטרלי. גם אם הוא מביא דעות מצד שני, הוא בכל זאת מראיין. חיים: הוא לא באמת ניסה לתקוף. הוא דיבר בטון רגוע. לא באמת אכפת לו. הוא עושה את העבודה שלו בתקשורת. הוא היה צריך להיות טיפה יותר קשוח. אריאל: אני גם כעסתי עליו, לא רק בקטע של לתקוף, אלא הוא שואל שאלה, והיא לא עונה – שיגיד לה "את לא עונה".

למעט נבדק אחד (שחר), המציג עמדה רכה ומורכבת יותר מזו של חבריו, הקבוצה כולה תוקפת בחריפות את תפקודו של המראיין ומביעה כעס על התנהלותו מול המרואיינת. מכיוון אחר מגיעה התנגדות נוספת הנוגעת ליחסם של הנבדקים לעצם הלגיטימיות של אקט הריאיון ולתפיסת עצם קיומו כמבטא הטיה מוקדמת של המראיין. הנה כך ענו נבדקים בתשובה לשאלה בנוגע לעמדתו הפוליטית של המראיין (שאלה 4, ראו נספח):

מי שבכלל מסכים/רוצה לראיין אישה כזאת לא ימני – המחבלת לא שווה את זה!!! (מרואינת 11).

רואים שהוא נגד ההתאבדות של המחבלים, אבל עצם זה שהוא הגיע לראיין אותה ולדבר אתה מעיד על זה שהוא בעצם שמאלני, שבכלל מעניין אותו מה היא חושבת (מרואיין 60).

קונפליקט הזהות הכפולה נדון רבות בספרות, והוא מעמת את הזהות הלאומית של העיתונאי כאזרח המדינה שבה הוא חי עם זהותו ומחויבותו הפרופסיונלית (לדוגמה Zanderg & Neiger, 2005). מתברר שעצם קיום הריאיון נתפס אצל הצופים כנקיטת עמדה בקונפליקט מצד העיתונאי המראיין. במובן זה, שלילת הלגיטימיות של ריאיון מסוג זה מאפשרת ניתוק של הצופים מן הצורך להתמודד עם הרגשות הנובעים מן הצפייה בריאיון, כפי שמבטא זאת אחד הנבדקים: "עצבן אותי שהריאיון כאילו הפחית את חומרת המעשה וגרם לזה להישמע דבר יותר הגיוני [...]". כך מוסברות ההרגשות החיוביות שהרגיש הצופה כלפי המרואיינת והמוצדקות כ"תוצר לוואי" של אקט הריאיון הפסול. שלילת הלגיטימיות של הריאיון מאפשרת להפחית במשמעות הרגשות החיוביים שהריאיון מעורר כלפי המרואיינת, ובכך לרכך את קונפליקט ההזדהות של הצופים.

אסטרטגיית השלכה ביחס לכלי התקשורת

שינוי בצלע B2 (תקשורת-עצמי)

פתרון הקונפליקט דרך צלע B2 כולל רפלקסיה כלפי ההשפעה התקשורתית על הצופה עצמו בפרט ועל צופי הטלוויזיה בכלל. הפחתת הדיסוננס בציר זה יכולה להתבצע באמצעות הודאה במגבלות היכולת האישית לעמוד נגד המניפולציה התקשורתית או באמצעות ייחוס עוצמות גבוהות ליכולת השפעתה הרגשית של התקשורת ככלל.

בשאלות 7 ו-9 (ראו נספח), התבקשו הנבדקים להתייחס לאופן שבו הם תופסים את הפוטנציאל של הריאיון לשנות במידת מה את עמדותיהם של צופים. מתברר שגם כאן אנו מוצאים תמונה מורכבת. מצד אחד סוברים נבדקים רבים כי לריאיון הטלוויזיוני יש יכולת גבוהה לשנות את עמדותיהם של הצופים, ובייחוד בני נוער. כך לדוגמה מתבטאים חברי קבוצת מיקוד 1 ביחס לשאלה על אודות השפעת הריאיון על "בני נוער אחרים":

דניאל: אני חושב שבני נוער, חצי מהאנשים שמסתכלים בזה זה עושה להם משהו [...] כי בני נוער שאין להם עדיין דעה מגובשת עד הסוף, זה כאילו יכול להשפיע עליהם. אני לא חושב שזה ייקח משהו ממש ימני ויהפוך אותו ממש שמאלני.

ליז: נראה לי שהבעיה בתקשורת שהיא פונה לקהל יעד נורא רחב, ואם מסתכלים על ישראל, אי-אפשר לבחור מי רואה את זה. ויש אנשים שבולעים את זה, וזה יכול להשפיע על התת-מודע. אבל זה כן חשוב, ואולי זה חשוב כי זה מעניין אותי להבין למה הם הולכים לפיגועים. אם נבין אולי נוכל לעצור את זה. אבל אולי צריך תקשורת יותר מבוקרת, כמו ספרים. אם יש ספר שחוקר איך אנשים הולכים להיות מחבלים מתאבדים, הריאיון הזה עם ניתוח [...] כשמישהו קונה ספר, זה לא סתם שמשעמם לך. רחלי: בספר תהיה השפעה גדולה יותר על הקורא מצד המראיין. אפשר לערוך.

דניאל: בספר זה עניין של ידע ופחות מניפולציה רגשית. מי שקורא את הספר הוא מודע יותר, הוא עם שכל. אדם שסתם צופה בזה הוא לא ילך לקנות ספר.

מירי: כל דבר בטלוויזיה זה בעיה.

מצד אחר, בהתייחסות ישירה של הנבדקים לעניין כוחו של הריאיון לחולל שינוי בעמדותיהם שלהם יש הכחשה כמעט מוחלטת של יכולתו של הריאיון לייצר שינוי עמדות. כך לדוגמה דבריהם של אמיר ומירי מקבוצת מיקוד 1:

מנחה: עליכם, באופן אישי, הריאיון השפיע?
 אמיר: לי הריאיון לא שינה את מה שאני חושב כלפי המצב. וגם לא כלפי מחבלים. עדיין הדימוי של המחבל עם הזקן נשאר לי. הייתה את המחבלת כאן, והייתה המחבלת ממסעדת "מצה" שגם את הדימוי שלה יש לי בראש: מחבלת בת 23, אלמנה, ואותה אני זוכר. וזה לא שינה לי.
 מירי: אני לא חושבת שבגלל שאני לא מגובשת בדעות הפוליטיות שלי אז אני יותר מושפעת מהריאיון הזה. אני לא יודעת מה עם אנשים אחרים, אבל אני לפחות חושבת "די להכניס לי כל מיני דברים מכאן ומכאן", כי אני חושבת כל כך הרבה דברים [...] בעיקר בישראל אנשים כל כך קיצוניים בדעות שלהם, כלום לא ישפיע עליהם. כשאתה מדבר עם משהו אפילו הקשבה לדעות שלו אין. וזה בקושי משפיע עליך. אנשים בכיתה ו יודעים כבר מה לעשות ואת הדעות שלהם. אדם צריך להתבשל ולחשוב על דברים.

בשאלונים רבים, בתשובה לשאלות על אודות השפעת הריאיון (שאלות 7-8) תולים הנבדקים את הסיבה שראיונות כאלה אינם משפיעים עליהם בכך שלהם עצמם יש היכרות מוקדמת עם הערבים בישראל, עם מחבלים ועם עמדותיהם:

הם [אנשים אחרים] לא מכירים מה באמת קורה אצל הערבים... ובקלות זה משנה את דעתם על הערבים (מרואיין 56).

כלפי הוא לא הצליח כי ידעתי כמה דברים מראש, אבל אדם אחר אולי שפחות מתעסק ומזיז לו מהעניין הזה יכול בהחלט להשתכנע קצת (מרואינת 11).

אפשר לראות כיצד נבדקים רבים מפרידים את עצמם משאר הצופים הפוטנציאליים בריאיון כזה. לדעת נבדקים אלו, הם עצמם אינם מושפעים מן הריאיון, למרות פוטנציאל ההשפעה הגדול של הטקסט, אך הם מאמינים כי "אחרים" יהיו מושפעים מריאיון כזה. זו הדגמה ברורה של "אפקט האדם השלישי" (Davison, 1983; Perloff, 2002), שבו הצופה מסיר את פוטנציאל ההשפעה התקשורתית ממנו ומשליך אותו על הצופה האחר. במקרה שלנו מסייעת אסטרטגיה זו להפחית את הדיסוננס שיכול להתעורר בצופה בעקבות הצפייה בריאיון. האפשרות שהצפייה גורמת לשינוי עמדות ממשי ומייצרת עמדות חיוביות כלפי המחבלת המרואינת וכלפי מחבלים בכלל מורחקת מן הצופה עצמו ומושלכת על צופים אחרים.

דיון ומסקנות

ממצאי המחקר מציגים דיסוננס בתגובתם הרגשית של הצופים לריאיון. דמותה של המחבלת המרואיינת והופעתה על המסך העלו בצופים רגשות עוינות קשים, כגון כעס ושנאה, ועם זאת העידו צופים רבים על סימפתיה כלפיה, ובעיקר חמלה ורחמים. אפשר אפוא לראות שקונפליקט הזדהות ממשי קיים גם בקרב קבוצת הנצים. בכך מדגימים ממצאים אלה את טענתם של ליבס וקמפף (2007א) בדבר האפקט החזק של החשיפה לצד האנושי של האויב דרך טקסטים תקשורתיים מן הז'אנר הפרסונלי. הרגשת הצד האנושי ומעורר האמפתיה של האויב אכן יוצרת דיסוננס חזק בצופים, גם (ואולי בעיקר) בקרב בעלי האוריינטציה הנצית. בהינתן זאת, מחקר זה מחדש את חידושו: הוא מראה כיצד מנהלים הצופים את הדיסוננס שלהם באסטרטגיות שונות של "קריאה מתנגדת" (Hall, 1980), המסייעות להם להכיל ולרכך את הקונפליקט.

האסטרטגיות שתוארו בממצאי המחקר, הנמכת מעמד המחבלת בעיני הצופה או הנמכת האשמה המיוחסת לה תוך כדי "ניתוקה" ממכלול קבוצת הטרוריסטים, מאפשרות לצופה הפרדה בסיסית בין האידאולוגיה ובין האדם. הצופה מנתק בין האדם (המחבלת) שעמו הוא נפגש ובין דבריה והאחריות למעשיה, המושלכים על המשלחים, אשר שיגרו אותה למעשה הטרור. ממצא זה תואם את טענותיהם של ליבס וקמפף (Liebes & Kampf, 2004), המסיקים מניתוח טקסטואלי שהז'אנר העיתונאי הפרסונלי בתחום הטרור מתאפיין בניתוק בין דמותו (או שמא צריך לומר דימויו) של המחבל ובין מעשי הטרור שביצע. לטענתם ניתוק זה יכול להתרחש אצל הצופים בגלל חשיפה לז'אנרים אלה. המחקר הנוכחי ממשיך את עבודתם של ליבס וקמפף בכך שהוא מראה כיצד אכן מתרחש בפועל, גם אצל הצופה, ניתוק בין המחבלת המרואיינת ובין מעשיה, כתגובה לחווית הצפייה בריאיון וכאסטרטגיית התמודדות עמה.

אסטרטגיית הניתוק שבה משתמשים הצופים בריאיון ניתנת להמשגה גם באמצעות "תאוריית הרצף" (the continuum hypothesis), אשר שהציעו טג'פל ותלמידיו (לדוגמה (Tajfel & Turner, 1986)). על פי תאוריה זו, אפשר לראות כל אינטראקציה בין שני יחידים או יותר כאילו היא מתקיימת בנקודה על פני רצף דו-קוטבי, שבקצהו האחד נקבעת האינטראקציה במלואה באמצעות היחסים הבין-אישיים והתכונות האינדיבידואליות, והיא אינה מושפעת מקבוצות חברתיות או מקטגוריות שאליהן משתייכים היחידים, בעוד שבקצהו האחר מתקיימות אינטראקציות בין שני יחידים או בין קבוצות של יחידים הנקבעות בצורה מלאה באמצעות שייכותם של היחידים לקבוצות החברתיות ולקטגוריות השונות, והן (האינטראקציות) אינן מושפעות מן היחסים האישיים או הבין-אישיים. טג'פל

משער שבמצבי קונפליקט יפעלו שתי הקבוצות קרוב לקוטב הבין-קבוצתי ולא לקוטב האישי. לדעתו תופעות כמו דה-פרסונליזציה, דה-הומניזציה וראייה סטראוטיפית הן חלק מתופעה כללית יותר: היעדר התייחסות לחברי הקבוצה האחרת כאל אינדיבידואלים נפרדים, היעדר המתרחש במיוחד במצבים אלו. אולם תגובות הצופים לריאיון מראות כיצד המגע הפארה-סוציאלי, דרך המדיה, עם המחבלת המרואיינת, הוא המאפשר דווקא דינמיקה הפוכה: התייחסות למחבלת המרואיינת באופן אישי ולא סטראוטיפי, וזאת על אף ההקשר שבו מתרחש הריאיון: סכסוך חריף בין הצדדים.

ביקורת משמעותית של הצופים כלפי הריאיון נוגעת לעצם הלגיטימיות של אקט הריאיון. בקרב רבים מן הנבדקים נתפס הריאיון עם המחבלת כאקט פסול. אולם מעניין לראות שההתנגדות איננה בשל הבמה שזוכה לה הטוריסט כדי לשאת מעליה את דברו. הביקורת מתמקדת ברובה בעצם הדיבור הישיר בין המראיינן ובין המרואיינת המחבלת, אקט הנתפס כבלתי ראוי. עצם קיומו של ריאיון עם מחבלת נתפס ככרוך בלגיטימיות, בהבנה ואולי אף בהשלמה כלשהן ביחס למעשי הטרור (ליבס, קמפף ובלום-קולקה, 2006).

הפילוסוף מרטין בובר מגדיר אקט של תקשורת כמערכת שבה היחס הבסיסי הוא "כשאחד מתכוון כלפי השני באשר הוא 'אחר', 'אחר' מסוים ומיוחד, כדי לבוא בקשר הבנה איתו בספירה המשותפת לשניהם ויוצאת ועוברת את רשות היחיד של שניהם" (בובר, 1965, עמ' 110). על פי בובר, כל תקשורת הנה לא רק חליפין של סימנים לשוניים, אלא התכוונות מודעת כלפי קיומו של האחר, "זיקה המאשרת את קיומו הסינגולארי [פרטני] של האחר" (שם, שם). בהתאם לכך נתפסת אצל הצופים עצם הישיבה של המראיינן מול המחבלת המרואיינת כעין אישור להווייתה ולמעמדה של המרואיינת כפרט ייחודי. צופים הרואים את הריאיון כאקט פסול שוללים אפוא את הלגיטימציה שמעניק עצם קיום הריאיון לדמותה של המחבלת, ובהשלכה – אף למעשיה.

שלילת הצופים את אקט הריאיון אינה מתייחסת רק לכך שהריאיון מעניק לגיטימציה לטרוריסטים. הריאיון מעניק למחבלים גם "פנים". המהפך – המתרחש במסגרת הריאיון והמתואר בפי חלק מן הצופים, ואשר בו מוצבת במקום הדימוי השגור והצפוי של המחבל "המזוקן, הפנאטי" דמות של אישה עדינה ובעלת "פנים" – כרוך בתגובה אמביוולנטית ובעירור רגשות אמפתיה אצל הצופים.

לדיון בהשלכות של יצירת ה"פנים" לטרוריסט יש זיקה לשאלה האתית שהפילוסוף הצרפתי עמנואל לווינס דן בה. על פי לווינס, היחס אל האחר מתגלם במפגש עם הפנים שלו. הפנים הנם יותר מדיוקן או פרצוף; הם אלה החושפים את ה"אחרות" של האחר. אולם לדעת לווינס, פנים אלה אינם משמעותיים משום

שהם מייצגים אחר כלשהו, אלא משום שהם פונים אליי: הם מציגים דרישה המהווה צו המוסרי והקוראת לי לפנות אל פנים אלו, ליצור שינוי בהתייחסות שלי כלפיהם, לקבל אחריות כלפיהם ולא להישאר אדיש ביחס להופעתם מולי (Levinas, 1979).

לדעת לווינס, יחס זה אל הפנים של האחר מבטא גם את מהותה של התקשורת: מבחינתו, התקשורת איננה מתמצה במסירת התכנים, כממד הנאמר, אלא היא כוללת גם את אירוע האמירה, את העובדה שהתכנים ממוענים למישהו ואת היותו של האחר מושא האמירה. ההבחנה הלשונית שנוקט לווינס בין ה"אמירה", המבטאת את עצם התקשורת והמפגש, ובין ה"נאמר", המתייחס לתוכן של אותו מפגש, הופכת את פעולת התקשורת לאירוע של התקרבות והתייחסות: "יחס הקרבה [...] שבו כל העברה של מסר, יהא אשר יהא, מתכוננת מלכתחילה, הוא השפה הראשונית, שפה ללא מילים או היגדים, תקשורת טהורה" (Levinas, 1987, p. 119).⁹ ברוח זו אפשר לומר ששלילת הלגיטימיות של אקט הריאיון עם המחבלת נובעת מהתנגדות לביצוע אקט המבטא בעצם מהותו התקרבות והתייחסות אל המחבלת ואל מעשיה.¹⁰

משמעותה של ביקורת זו נוגעת לשאלות בסיס באשר לתפיסת מקצוע העיתונות ולתהליכי שינוי המתרחשים בשנים האחרונות בערכיהם הפרופסיונליים של העיתונאים ובהשפעתו של השיח הפוסט-מודרני. דיון בעניין זה, החורג ממסגרת המחקר הנוכחי, צריך להתייחס הן לשדה הטרור הן לשדה הפשע, אשר גם שם מקבלים ה"פנים" האחרים זמן מסך דומיננטי.¹¹

לצד הנושאים החשובים העולים לדיון בשאלת הריאיון והשלכותיו יש למחקר זה מגבלות אחדות הנובעות קודם כול מן המערך המחקרי המצומצם שהוא מציג. מערך הכולל ריאיון אחד לוקה ביכולת הכללה של ממצאיו. בשל כך מומלץ כי מחקרים עתידיים יבדקו את תגובותיהם של צופים לראיונות נוספים, אולי אף לראיונות במדיה שונים (ראיונות ברדיו וראיונות בעיתונות מודפסת ומקוונת), וזאת כדי לסייע ביצירת תמונה מקיפה וכוללת יותר מזו. בנוסף לכך מסתכן המחקר בהטיה הנובעת מאופן איסוף הנתונים: תנאי ה"מעבדה" שבהם נערך המחקר יכולים להציב את הנבדקים בעמדה מוקדמת של רפלקטיביות וביקורתיות. בנוסף לכך, המעורבות האישית של המראיין כ"מבוגר" בקבוצות הצפייה, ובייחוד בקבוצות המיקוד, יכולה להשפיע על תגובות הנבדקים.

מגבלה נוספת של המחקר נובעת מן ההתמקדות בקהל יעד מפולח: צופים יהודיים ישראלים בעלי אוריינטציה נצית. התמקדות זו איננה מאפשרת לבדוק באיזו מידה דפוסי התקבלות דומים קיימים גם אצל צופים בעלי אוריינטציה יונית. לפיכך מומלץ לבדוק במחקרי המשך עוד ממד שלא עסקנו בו כלל במאמר זה: האם הצפייה בראיונות עם מחבלים מחוללת אפקט קצר טווח בדמות שינוי

עמדות כלפי הטרוריסטים, והאם האפקט של ראיונות אלו שונה לגבי צופים נציים בהשוואה לצופים יוניים?

כיוון חקירה נוסף, העולה מתוך המחקר הנוכחי ומחייב התייחסות מעמיקה מזו שנעשתה עד כה, נוגע לעניין המגדרי: היות המחבלת אישה ואם חזר על עצמו שוב ושוב בדבריהם של המרואיינים (ובעיקר המרואיינות) כמאפיין המעורר אמפתיה כלפיה. ממצא זה מחייב מחקר המשך שיבחן את ההבדלים באהדה המתעוררת כלפי מחבל גבר וכלפי מחבלת אישה, לאחר צפייה בייצוג שלהם במדיה.

למרות מגבלות אלו נראה שחשיבותו של מחקר זה טמונה במבט המחדש בחווית הפרסונליזציה שחווה הצופה במפגשו המתווך עם דמות האויב ובזיהוי רכיבי הדיסוננס הנוצרים עקב חוויה זו כחלק ממשא ומתן של התקבלות טקסט טלוויזיוני בקרב צופים בני נוער. ניתוח האסטרטגיות שהצופים נוקטים לריכוך הדיסוננס מציג פן ייחודי של "התנגדות" (Hall, 1980) מורכבת ומרובדת. אסטרטגיות התנגדות אלו מגשרות בין עמדותיו המוקדמות של הצופה ובין החוויה הפרסונלית המתרחשת במהלך המבט בפניו של האויב המופיע על מרקע הטלוויזיה.

הערות

- 1 באתר <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3287309,00.html>
- 2 בהמשך הסקירה איננו עורכים הבחנה ברורה בין ראיונות עם מנהיגיהם הפוליטיים של ארגוני הטרור ובין ראיונות עם פעילי הטרור עצמם, וזאת בשל הטשטוש השכיח ביחס לתפקידים אלו בדיון הציבורי והמחקרי בסוגיה זו.
- 3 במהלך פברואר 2008 בלבד רואיין רנטיסי כחמש פעמים בגלי צה"ל.
- 4 באשר לקוטס-בר, מעניין לראות כיצד באחד הראיונות הוקדשה "כתבת משנה" שלמה לנושא "היחסים שנוצרו בין קונטאר לכתבת הישראלית": <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/761/703.html>
- 5 רבים ממאות הטוקבקיסטים שהגיבו לריאיון של חן קוטס-בר שהוזכר לעיל התייחסו בדיוק לנקודה זו. כך לדוגמה דבריו האירוניים של אחד הטוקבקיסטים: "כתבתנו הנאמנה, בנתה במשך ארבע שנים דמות של שאהיד נערץ, תוך ציפייה כמעט נואשת ליום השחרור שלו, היום בו תתפרסם כתבת התחקיר שתהפוך אותה לאורים ותומים של אובייקטיביות עיתונאית במיטבה, ותמצב אותה כמועמדת מובילה לזכייה בפרס סוקולוב הנכסף. הנה הגיע היום הגדול גברת קוטס-בר. והכתבה בה השקעת את מיטב זמנך ומרצך הופכת לחלק ראוי מפסטיבל הניצחון של החיזבאללה".
- 6 באתר <http://www.keshet-tv.com/VideoPage.aspx?MediaID=35722&SourceID=58>

- 7 המשגה דומה, בהקשר הישראלי, של הצגת אמביוולנטיות בעמדות כדיסוננס משולש שכל ציר שלו מייצג פן אחר, מופיעה בעבודתן של ליבס ובלום-קולקה (Liebes & Blum, 1994), המנתחות ראיונות עם חיילים ישראלים בתקופת האינתיפאדה הראשונה.
- 8 אמנם כוונתו המקורית של המושג "פתוס" הרטורי נוגעת רק להיבט הרגשי שממנו נובע הטיעון, אולם לענייננו הרחבנו מושג זה בהשאלה וכללנו בו גם את היחס למניעי הטיעון ולמקורם. ראו לדוגמה צורן (2002) בפרק המבוא.
- 9 לווינס מייחס הבחנה בסיסית זו לפסוק התנ"כי "וידבר ה' אל משה לאמר": הדיבור הנו אקט התקשורת הבסיסי, ההתגלות, ואילו האמירה מתייחסת לתוכנה של התגלות זו.
- 10 על היחס בין האתיקה העיתונאית וחופש הביטוי ובין משמעות ה"פנים" ראו בהרחבה אצל פינצ'בסקי (2006), וכלפי עמדתו של לווינס ראו Pinchevski (forthcoming).
- 11 הדוגמה הערכנית לעניין היא ראיון העומק של אילנה דיין עם יוסי הררי, מנהיג כנופיית רמת עמידר, בערוץ השני (11.12.2010).

רשימת המקורות

- בובר, מ' (1965), פני אדם: בחינות באנתרופולוגיה פילוסופית, ירושלים: מוסד ביאליק.
- בלום-קולקה, ש', קמפף, ז' וליבס, ת' (2003), "לדבר עם האויב?": ראיונות עם פלסטינים בתקופת האינתיפאדה השנייה, בתוך י' שלזינגר ומ' מוצ'ניק (עורכים), למ"ד לאיל"ש: קובץ מחקרים בבלשנות שימושית, ירושלים: צבעונים, עמ' 61-77.
- כהן, א' ונייגר, מ' (2007), To talk and to talkback: ניתוח הרטוריקה של שיח-תגובה (talkback) בעיתונות המקוונת בישראל, בתוך ת' אלטשולר (עורכת), עיתונות דוט קום, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז בורדה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עמ' 321-350.
- ליבס, ת' ופרוש, פ' (2006), כשהאויב נכנס אליי הביתה: טרור ותקשורת בעידן העכשווי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ליבס, ת', קמפף, ז' ובלום-קולקה, ש' (2006), סדאם ב-CBS וערפאת בערוץ הראשון: ראיונות עם אויב על מסך הטלוויזיה, בתוך ת' ליבס ופ' פרוש (עורכים), כשהאויב נכנס אליי הביתה: טרור ותקשורת בעידן העכשווי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 145-178.
- ליבס, ת' וקמפף, ז' (2007א), התקשורת במלחמת לבנון 2006 – מ"קורי עכביש" ל"חומה בצורה" ובחזרה: המיצוב המשתנה של העורף במלחמת לבנון השנייה, סדרת איגרתא, תל אביב: מכון הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה.
- ליבס, ת' וקמפף, ז' (2007ב), שחור, לבן וגוונים של אפור: פלסטינים בתקשורת באינתיפאדה השנייה, מסגרות מדיה, 1, 26-1.

פינצ'בסקי, ע' (2006), בזכות השתיקה: חופש הביטוי והאחריות לאחרות, בתוך מ' בירנהק (עורך), שקט מדברים! התרבות המשפטית של חופש הביטוי בישראל, תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב, עמ' 395-424.

צורן, ג' (2002), מבוא, אריסטו: רטוריקה, תל אביב: ספרית פועלים.

שושני, ע' (2006), השפעות החשיפה לטרור בסיקורי החדשות בטלוויזיה והתערבויות מניעתיות ראשוניות, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל-אביב, תל אביב.

- Berger, A. A. (2000). *Media and communication research methods: An introduction to qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Carruthers, S. L. (2000). *The media at war*. New York: St. Martin Press.
- Cohen, A. A., Adoni, H., & Drori, G. (1983). Adolescents' perception of social conflicts in television news and social reality. *Human Communication Research*, 10, 203-225.
- Davison, W. P. (1983). The third person effect in communication. *Public Opinion Quarterly*, 47, 1-15.
- Dowling, E. R. (1986). Terrorism and the media: A rhetorical genre. *Journal of Communication*, 36(1), 12-23.
- Festinger, L. (1964). *Conflict, decision and dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Fontana, A. & Frey, J. H. (2000). The interview: From structured questions to negotiated text. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed.). London: Sage, pp. 645-670.
- Hall, S. (1980). Encoding/Decoding. In S. Hall, D. Hobson, A. Lowe, & P. Willis (Eds.), *Culture, media, language*. London: Hutchinson, pp. 128-138.
- Levinas, E. (1979). *Totality and infinity: An essay on exteriority*. Trans. A. Lingis. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Levinas, E. (1987). *Collected philosophical papers*. Dordrecht: Martin Nijhoff.
- Liebes, T. (1997). *Reporting the Arab-Israeli conflict: How hegemony works*. London and New York: Routledge.
- Liebes, T. & Kampf, Z. (2004). The P.R. of terror: How new-style wars give voice to terrorists. In S. Allan & B. Zelizer (Eds.), *Reporting war: Journalism in wartime*. London and New York: Routledge, pp. 77-85.

- Liebes, T. & Blum-Kulka, S. (1994). Managing a moral dilemma: Israeli soldiers in the Intifada. *Armed Forces & Society*, 21(1), 45-68.
- Livingstone, S. (1995). *Making sense of television: The psychology of audience interpretation*. Oxford: Butterworth-Heinmann.
- Maoz, I. (2008a). *A study of responses of Jewish-Israeli viewers to an interview with a Palestinian terrorist*. The Hebrew University: Jerusalem (unpublished manuscript).
- Maoz, I. (2008b). "They saw a terrorist" — Responses of Jewish-Israeli viewers to an interview with a Palestinian terrorist. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 14, 275-290.
- Perloff, R. M. (2002). The third person effect. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 489-506.
- Pinchevski, A. (forthcoming). Emmanuel Levinas. In J. Hannan & R. Rutland (Eds.), *Philosophical profiles in the theory of communication*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1994). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedure and techniques*. London: Sage.
- Tajfel, H. & Turner, J. (1986). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks Cole, pp. 7-24.
- Weimann, G. & Winn, C. (1994). *The theater of terror: Mass media and international terrorism*. New York and London: Longman.
- Wolfsfeld, G. (2004). *Media and the path to peace*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zanderg, E. & Neiger, M. (2005). Between the nation and the profession: Journalists as members of contradicting communities. *Media, Culture & Society*, 27(1), 131-141.

נספח: שאלון צפייה

1. מה הרגשת כלפי המרואיינת במהלך הריאיון? מה הרגשת כלפי הדברים שהיא אמרה?
2. מה היו היחסים בין המראיין למרואיינת? איך הם התנהגו אחד כלפי השני? מה לדעתך הם הרגישו זה כלפי זה?
3. מה הייתה לדעתך מטרת הריאיון? מה ניסה המראיין להשיג? האם הוא הצליח?
4. האם לדעתך עמדותיו של המראיין הנן עמדות שמאלניות, ימניות, או שלא ניתן לדעת מריאיון זה?
5. האם הריאיון גרם לך לראות מחבלים באופן חיובי יותר? מדוע?
6. האם הריאיון גרם לך לראות מחבלים באופן שלילי יותר? מדוע?
7. מה לדעתך תחשוב תיכונסטית בגילך שגרה במקום מרוחק, על מחבלים מתאבדים, בעקבות כזה ריאיון?
8. האם לדעתך צריך לאסור פרסום ראיונות עם מחבלים ועם פעילי טרור פלסטיניים באמצעי התקשורת?
9. האם ריאיון, כתבה או סרט יכולים לשנות דעות של אנשים לגבי טרוריסטים? מדוע?